

Revisiting Nicholson's perspectives in the Light of the Theoretical Foundations of Comparative Literature

Touraj Zeinivand * | Parisa Amiri ²

1. Corresponding Author, professor of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Human Sciences, Razi University, Kermanshah, Iran.
Email: t.zinivand@razi.ac.ir
2. Ph.D. student of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Human Sciences, Razi University, Kermanshah, Iran. Email: Parisa.amiri133@gmail.com

---

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received: 24/04/2020

Received in revised form:
24/11/2020

Accepted: 12/12/2020

Published online: 28/03/2026

Keywords:

Comparative Literature,
Nicholson Arabic Literature,
Literary theory, literary
comparison.

ABSTRACT

Reynolds Alan Nicholson (1868–1945) was a prominent English orientalist. Although he was not widely recognized as a theorist or scholar in the field of comparative literature, he gained a strong reputation for his translations, corrections, and explanations of notable works of Islamic mysticism. His book, "History of Arabic Literature," is a concise and methodical work that has had a significant impact on the field, offering comparative analysis and insightful commentary. The findings of this analytical-descriptive study suggest several examples of adaptive Nicholson in various prominent dimensions of comparative literature, including "inference," "analysis," and "categorization": 1. Impact and affected flow. 2. Comparative literature and cultural territory (oral culture, cultural image recognition, post-colonial studies). 3. Distinctions and similarities between writers and cultures. 4. Review and aesthetics of comparative literary texts.

Moreover, Nicholson's work primarily addresses two areas of impact and influence, focusing on the comparison of similarities and notable literary differences. The first area concerns the presence of Iranian culture within the broader context of Islamic civilization, which receives the most extensive discussion. The second area involves the critique of aesthetics and a comparison between Arab scholars, traditional elders, and Western thought, although this section is treated more briefly.

Cite this article: Zeinivand, T & Amiri, P. (2026). Revisiting Nicholson's perspectives in the Light of the Theoretical Foundations of Comparative Literature. *Research in Comparative Literature*, 16 (1), 55-74.

© The Author(s).

Publisher: Razi University

DOI: 10.22126/jccl.2020.5231.2106

Extended abstract

Introduction

Reynolds Alan Nicholson holds a distinctive position in the history of comparative literature because of his sustained focus on how literary forms travel across linguistic boundaries while remaining embedded within specific cultural contexts. Rather than treating “influence” as a unidirectional or purely textual transmission, Nicholson’s scholarship emphasizes intercultural mediation: the ways in which poets, scribes, performers, and audiences reinterpret inherited motifs to address new aesthetic and social demands. In this regard, his work offers an interpretive model for comparative inquiry that combines philological sensitivity with an appreciation of the cultural functions performed by narrative and lyric traditions.

This extended abstract revisits Nicholson’s perspective by highlighting several interrelated themes: intercultural influence, the impact of Persian literature on Arabic literature, the circulation of oral and folk traditions, and the comparative aesthetics that arise when literary beauty is evaluated across different traditions. Comparative literature, according to Nicholson, is not merely the listing of parallels; it is an effort to understand how similarities can coexist with differences, how shared narrative techniques or poetic devices can produce distinct emotional effects, and how aesthetic judgment can be both rigorous and culturally sensitive.

A particular focus is Nicholson’s treatment of Persian-Arabic literary relations. Persianate learning and literary production did not simply “enter” Arabic literature as foreign content; rather, Persian poetics reshaped Arabic literary sensibilities through translation, adaptation, imitation, and the transformation of genre conventions. Such processes illuminate what comparative literature gains by examining the conditions under which influence transforms into creative recomposition. Nicholson’s perspective thus encourages the study of cross-cultural literary history as a dynamic field where borrowed structures are reshaped into forms that resonate locally.

Finally, Nicholson’s sensitivity to oral and folk traditions—especially the types of stories, songs, and performative narratives that circulate beyond elite literary institutions—enriches comparative aesthetics. Oral culture complicates the concept of a stable “source text” by emphasizing variation, performance contexts, and communal authorship. This paper argues that Nicholson’s focus on these dimensions enables comparative literature to move beyond mere textual comparison toward a deeper understanding of how literature exists within voices, communities, and repertoires.

Method

This study employs a qualitative comparative approach grounded in Nicholson’s methodological commitments: close attention to textual forms, attentiveness to cultural mediation, and cautious inference regarding influence. The analysis proceeds in three methodological stages.

First, the key claims attributed to Nicholson’s comparative perspective are identified through a

thematic analysis of his discussions on intercultural transmission.

Second, representative examples are analyzed in terms of narrative structure and poetic form.

Third, oral and folk traditions are incorporated through their unique modes of transmission.

Throughout, the analysis remains consistent with the core challenge of comparative literature: avoiding the reduction of difference to mere "local color" or the simplification of similarity to mere imitation. Influence is understood as a process of reinterpretation, and aesthetics is regarded as evaluative rather than decorative—focusing on the literary effects produced across different traditions.

Results and Discussion

The analysis demonstrates that Nicholson's contribution to comparative literature can be summarized as a framework for tracing intercultural influence while preserving interpretive complexity. Several results emerge.

1. Intercultural influence as creative mediation

Nicholson's perspective clarifies that literary transmission is not merely the transfer of content but the transformation of literary methods. Influence occurs through the reworking of themes, motifs, and stylistic elements within new cultural contexts. Persianate materials, for instance, gain significance in Arabic contexts not through direct substitution but through the negotiation of genre conventions, rhetorical expectations, and aesthetic preferences. Comparative literature benefits from this insight because it redefines "source" relationships as culturally productive encounters.

2. Persian impact on Arabic literature

A central result concerns Nicholson's emphasis on Persian impact on Arabic literary traditions. The Persian contribution is visible both in subject matter and in the reconfiguration of poetic imagination: metaphorical patterns, narrative preferences, and formal devices circulate through networks of learning and performance. Persian poetics does not displace Arabic traditions; rather, it interacts with them. This interaction yields hybrid aesthetic possibilities, where Arabic literary agents selectively adopt Persian techniques to rearticulate local concerns—whether devotional, moral, romantic, or didactic.

3. Oral and folk traditions as engines of circulation

Nicholson's emphasis on oral and folk traditions produces a further result: it expands the scope of comparative literature beyond elite manuscripts. Oral literature and folk poetry support intercultural movement by sustaining motifs and narrative frames through repeated retelling and performance. This is crucial for understanding how widely circulating tales and poetic patterns achieve durability even when textual transmission is fragmented or varied.

4. Similarities and differences across traditions

Nicholson's comparative approach produces a refined model for addressing similarity and difference. Shared structures—such as recurring narrative sequences, rhetorical strategies, or formal constraints—can coexist alongside unique aesthetic identities. The analysis indicates that

Nicholson values the tension between comparability and distinctiveness: comparability enables scholars to identify conceptual affinities, while distinctiveness prevents the flattening of cultural histories. In this way, Nicholson’s work supports comparative literature as a field capable of accounting for both textual detail and aesthetic pleasure. Cross-cultural comparison thus becomes not an act of ranking or establishing equivalence based on superficial resemblance, but rather an effort to understand how literary forms generate value within their own horizon of meanings.

Conclusion

Revisiting Reynolds Alan Nicholson’s perspective clarifies why his contribution remains foundational to comparative literature. Nicholson’s work demonstrates that intercultural influence is best understood as creative mediation, shaped by institutions, audiences, languages, and modes of circulation. By focusing on the Persian influence on Arabic literature, his scholarship demonstrates how cultural exchange can reshape formal and aesthetic possibilities without eroding local identities. His attention to oral and folk traditions further expands comparative inquiry by revealing how shared narratives and poetic patterns endure through performance and communal memory. Just as importantly, Nicholson’s comparative aesthetics offers a principled approach to addressing similarities and differences. Shared structures do not diminish distinctiveness; rather, they invite explanations of how traditions achieve meaning through different rhetorical and affective mechanisms. Nicholson’s evaluative sensitivity to style, form, and emotional effect supports comparative reading as an activity that is both scholarly and aesthetically responsive.

In summary, Nicholson’s approach advances the field of comparative literature by treating literary contact as a complex phenomenon and literary value as a structured outcome influenced by form and context. A renewed engagement with his perspective can help contemporary comparative studies more effectively integrate textual analysis, cultural history, and aesthetic judgment—resulting in comparisons that are rigorous, historically informed, and sensitive to the lived circulation of literary traditions.

Comparative Dimensions Table

Character or subject (similar)	Similarity or difference (similarity or difference)	Character or subject (similar to)
The Sea of Arab Poetry	Quantitatively similar	The sources are Greek and Latin poetry (p. 105)
Prophetic poetry (39)	In style and elegance, like	It is the style of Victor Hugo (40) (p. 319).
Molvi’s poem	In the great excitement and tenderness and beauty of words	It is superior to the poetry of Ibn al-Farez (42) (p. 330).

بازخوانی آراء نیکلسون در پرتو مبانی نظری ادبیات تطبیقی

تورج زینی‌وند^{۱*} | پریسا امیری^۲

۱. نویسنده مسئول، استاد گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

رایانامه: t.zinivand@razi.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

رایانامه: Parisa.amiri133@gmail.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

رینولد آلن نیکلسون (۱۸۶۸-۱۹۴۵م) خاورشناس برجسته انگلیسی، اگرچه یک «نظریه پرداز» یا «تطبیقگر» معروف در حوزه ادبیات تطبیقی نیست و شهرتش بیشتر در «ترجمه»، تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۲/۰۵ «تصحیح» و «شرح» برخی آثار مشهور تصوف اسلامی است، اما در کتاب «تاریخ ادبیات تاریخ بازنگری: ۱۳۹۹/۰۹/۰۴ عرب» به بیان برخی جریان‌های «تأثیر و تأثر»، «مقایسه‌ها» و «تحلیل‌های تطبیقی» مختصر و تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۹/۲۲ روشمندی همت گمارده است.

مقاله پژوهشی

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۱/۰۸

یافته‌های این پژوهش توصیفی-تحلیلی، بیانگر این است که برخی نمونه‌های تطبیقی نیکلسون در این اثر در چند بُعد برجسته نظریه ادبیات تطبیقی قابل «استنباط»، «تحلیل» و «دسته بندی» است: ۱. جریان تأثیر و تأثر. ۲. ادبیات تطبیقی و قلمرو فرهنگ (فرهنگ شفاهی، تصویرشناسی فرهنگی، مطالعات پسا استعماری). ۳. تمایزات و تشابهات ادبی و فرهنگی. ۴. نقد و زیبایی‌شناسی تطبیقی متون ادبی.

واژه‌های کلیدی:

افزون بر این، هنر نیکلسون در این رویکردها بیشتر در بررسی دو قلمرو تأثیر و تأثر و مقایسه تشابهات و تمایزات ادبی نهفته است. در گونه نخست؛ موضوع حضور فرهنگ ایرانی در گستره تمدن اسلامی، بیشترین کمیت بحث را به خود اختصاص داده است و در بخش دوم؛ مسأله نقد و زیبایی‌شناسی و مقایسه ادبیان عرب با بزرگان ادب و اندیشه غربی - البته به اختصار و ایجاز - بیشترین نمود را دارد.

ادبیات تطبیقی،

نیکلسون،

ادب عربی،

نظریه ادبی،

مقایسه ادبی.

استناد: زینی‌وند، تورج و امیری، پریسا (۱۴۰۵). بازخوانی آراء نیکلسون در پرتو مبانی نظری ادبیات تطبیقی. *کوشش‌نامه ادبیات تطبیقی*، (۱)۱۶، ۵۵-۷۴.

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه رازی

DOI: 10.22126/jccl.2020.5231.2106

۱. پیشگفتار

۱-۱. تعریف موضوع

رینولد آلن نیکلسون^۱ (۱۸۶۸-۱۹۴۵ م) از شرق‌شناسان معروف اروپایی (انگلستان) به شمار می‌آید. شهرت این پژوهشگر، بیشتر با بررسی، تصحیح، ترجمه و شرح برخی آثار برجسته تصوف اسلامی در پیوند است؛ تصحیح آثاری همچون؛ مثنوی معنوی، اللمع فی التصوف؛ اثر ابونصر سراج، کشف المحجوب اثر هجویری، ترجمان الأشواق اثر ابن عربی و ... . اما از دیگر آثار ممتاز وی به زبان انگلیسی، کتاب تاریخ ادبیات عرب^۲ است که در ایران به همت کیوان دخت کیوانی (۱۳۸۰) و در زبان عربی به وسیله عبدالحلیم نجار برگردان شده است. نیکلسون در این اثر به تحلیل تفصیلی و ناقدانه‌ای از تاریخ ادبیات و فرهنگ عرب پرداخته است که بررسی شیوه و سبک تدوین آن، مجال دیگری را می‌طلبد. افزون بر این، کتاب مزبور از زوایای گوناگون دیگری؛ از جمله بررسی تأثیر و تأثر ادب عربی و فارسی با رویکرد تحلیلی-انتقادی براساس مکتب فرانسوی ادبیات تطبیقی، قابلیت پژوهش را دارد.

۱-۲. ضرورت، اهمیت و هدف

اهمیت و ضرورت چنین پژوهش‌هایی نیز بیشتر از آن جهت است که می‌تواند راهگشا و راهنمای پژوهشگران حوزه ادبیات تطبیقی، به ویژه علاقمندان به تحلیل‌های نظری و مقایسه‌های عملی باشد. از سوی دیگر، بخش عظیمی از این اثر به بیان تأثیرات ژرف فرهنگ و ادب ایرانی بر فرهنگ عربی می‌پردازد. از این رو، واکاوی و تحلیل این تأثیرگذاری‌ها برای تدوین، تحلیل و تکمیل تاریخ ادبیات فارسی از اهمیت اساسی برخوردار است؛ چراکه بارورسازی و تقویت فرهنگ ملی از آرمان‌های اساسی ادبیات تطبیقی است.

۱-۳. پرسش‌های پژوهش

دو پرسش اساسی این پژوهش عبارتند از:

- الف. نیکلسون در این اثر بیشتر به سمت کدام‌یک از قلمروهای ادبیات تطبیقی نظر دارد؟ روش پرداختن وی به این قلمروها چگونه است؟
- ب. مقایسه‌ها و نمونه‌های تطبیقی ذکر شده در این اثر، از نظر گاه ادبیات تطبیقی، دارای چه ویژگی‌هایی هستند؟

1. Reynold Allene Nicholson
2. Aliterary history of Arabs

۱-۴. پیشینه پژوهش

تاکنون در حوزه مطالعات تطبیقی فارسی و عربی پژوهش‌های فراوانی انجام شده است، اما درباب مقایسه تطبیقی آثار نیکلسون پژوهش قابل ذکری انجام نشده است، تنها پژوهشی که نگاهی گذرا به کتاب *تاریخ ادبیات نیکلسون* داشته مقاله «شیوه‌های پردازش مشاهیر خاورشناسی»، (دادخواه و سعدونی: ۱۳۸۹)، این مقاله در جهت بررسی شیوه تاریخ ادبیات نگاری پاره‌ای از خاورشناسان انجام شده است و به صورت اجمالی شیوه کار چندتن از آنان از جمله نیکلسون را مورد کاوش قرار داده است. از این رو، لازم به ذکر است که در باب پیشینه تحقیق پیش رو تا کنون پژوهشی با عنوان فوق انجام نشده است.

۱-۵. روش پژوهش

در این پژوهش توصیفی-تحلیلی، ابتدا به واکاوی چگونگی بازتاب ادبیات تطبیقی، سپس به تحلیل نمونه‌های تطبیقی مؤلف پرداخته می‌شود؛ برای دستیابی به چنین مقصودی، شواهد کتاب را براساس مؤلفه‌های برجسته ادبیات تطبیقی، استخراج و دسته‌بندی نموده و براساس نظریه‌های کنونی ادبیات تطبیقی به تحلیل آنها پرداخته‌ایم.

۲. پردازش تحلیلی موضوع

۲-۱. نیکلسون و جریان تأثیر و تأثر تاریخی

«پیوند تاریخی» و لزوم «تأثیرپذیری» و «تأثر» از شروط و کلید واژه‌های اساسی پژوهش تطبیقی در مکتب فرانسوی ادبیات تطبیقی به شمار می‌آیند. در این نظریه، ارائه مستندات و مدارک دقیق «پیوند و تلاقی تاریخی» از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. البته، این رویکرد با نقدها، چالش‌ها و پرسش‌های فراوانی نیز روبرو بوده است که پرداختن به آنها ما را از عنوان اصلی این جستار دور می‌نماید. (ر.ک: انوشیروانی، ۱۳۸۹/ب: ۳۸)

اما نیکلسون در کتاب *تاریخ ادبیات عرب* در چند موضوع برجسته و ممتاز فرهنگی- ادبی بر این شیوه عمل نموده است؛ البته، لازم به توضیح است که پیدا کردن چنین نمونه‌هایی در این اثر و آثار مشابه که دال بر تأثیر و تأثر است، نیاز به «هوش و سخت‌کوشی چندانی ندارد» (۲)، بلکه مهم بررسی و تحلیل چگونگی و شیوه کار ایشان است، نه یافتن نقل قول‌ها و دسته‌بندی گفته‌های وی.

نیکلسون بر این عقیده است که تأثیرگذاری فرهنگ اعراب و مسلمانان فاتح بر دیگر ملت‌ها امری

مشهود و غیر قابل انکار است. وی برای این تأثیرگذاری به چهار عامل دین، اقتصاد، سیاست و علم اشاره و استناد می‌کند:

«وقتی اعراب به عنوان فاتح در سوریه و ایران مستقر و با مردم آن قاطی شدند... در اوایل قرون وسطی تمام مسلمانان با فرهنگ از هر ملیتی گرفته از هند گرفته تا آتلانتیک به این زبان صحبت می‌کردند و می‌نوشتند. این زبان، زبان دین و حکومت، زبان قانون و تجارت، زبان سیاست و علم و ادب شد.» (نیکلسون، ۱۳۸۰: ۲۶).

از سوی دیگر، ایشان در ادامه به جریان تأثیرگذاری دیگر فرهنگ‌ها و ملت‌ها در اواخر دوره بنی‌امیه و در اوایل عصر عباسی بر «اعراب» اشاره می‌کند و بر این عقیده است که ترکیب و پیوند فرهنگی اعراب با دیگر ملت‌ها در این دوره قابل تفکیک و تمییز نیست:

«حقیقت، این است که بعد از دوران بنی‌امیه، مرزبندی پر رنگی نبود که بتواند در ادبیات عرب بین خودی و بیگانه مرزی بکشد، هریک تأثیری بر دیگری داشت و اغلب هردو با هم یکی می‌شدند» (همان: ۳۲).

یا در سخن زیر به تأثیرپذیری برخی از شاعران دوره اموی از عنصر فرهنگ (فرهنگ قبل و بعد از اسلام) اشاره می‌کند. امروزه ارتباط فرهنگ و ادبیات تطبیقی (ر.ک: زینی‌وند، ۱۳۹۲: ۱). از قلمروهای برجسته این دانش (ادبیات تطبیقی) به شمار می‌آید:

«ما مطمئنیم کسانی نظیر نابغه، لبید و اعشی،^(۳) بدون تأثیر از فرهنگ اطرافشان باقی نمی‌ماندند، حتی اگر این فرهنگ به طور جدی در زندگیشان نفوذ نکرده باشد. نشانه‌های احساسات مذهبی قابل توجهی که در شعر پیش از اسلام یافت می‌شود، قابل انکار نیست...» (نیکلسون، ۱۳۸۰: ۱۶۰).

استدلال ایشان در خصوص این تأثیرپذیری از فرهنگ اطراف آن است که این مسأله، با جریان فرهنگ بیرونی؛ از جمله؛ آیین‌های یهود و مسیحیت در ارتباط است:

«از بحث‌های فون کرممر^۱ (۴)، سرچارلز لایل^۲ (۵) و ویلهاوزن^۳ (۶) تشکر می‌کنیم که مشخص کرده‌اند: ۱. موارد مذهبی ذکر شده فوق، لحن اسلامی ندارد. ۲. در این بخش‌ها ریشه اسلامی یافت نمی‌شود. ۳. بدیهی است این اشعار نتیجه ناگزیر و طبیعی تأثیر گسترده

1. Von Cramm
2. Sir Charles Lyell
3. Wellhausen

یهودیت و به خصوص مسیحیت است. اگرچه در کل این تأثیر، سطحی است.» (همان).

تأمل در این عبارت مؤلف (در کل این تأثیر سطحی است) می‌تواند پژوهشگران عرصه ادبیات تطبیقی را که به بررسی جریان‌های تأثیر و تأثر می‌پردازند، یاری کند. در حقیقت، لازم است که تطبیقگر عرصه ادبیات تطبیقی، کمیت و کیفیت تأثیرپذیری و تأثیرگذاری را معین و مشخص کند. مقایسه‌های سطحی نمی‌تواند مخاطبان آگاه را اقناع کند و از آنجا که امروزه در ایران، بیشترین مقایسه‌های این جریان در حوزه ادب فارسی و عربی صورت می‌گیرد، لازم است که در پژوهش‌های مقایسه‌ای، ضمن پرهیز از سطحی‌نگری، کمیت و کیفیت تأثیرپذیری و تأثیرگذاری نیز معلوم گردد.

نیکلسون درباره روند انتقال و تأثیرگذاری فکری و ادبی ایرانی و یونانی بر شعر عرب نیز چنین گفته است:

«آنچه ایرانیان به شعر عرب وارد کردند، یک سبک پرطمطراق نبود، بلکه خیال زنده و جذّاب، شکوه لفظ و لطافت احساس و غنای فکر بود. روند این انتقال، علاوه بر تأثیر فرهنگ ایران و یونان توسط عوامل دیگری نیز یاری شد.» (همان: ۳۰۴).

یا در باب چگونگی شکل‌گیری جریان تصوّف در عصر عباسی به تأثیرپذیری مسلمانان از سه فرهنگ هندی، ایرانی و یونانی اشاره می‌کند:

«در مورد ماهیت این عنصر جدید، نظریات ضد و نقیض بسیاری است که پروفیسور براون^۱ (۷) آن را به روشنی و وضوح، در تاریخ ادبی ایران، (ج ۱: ۴۱۸) ارائه داده است و احتیاجی به تکرار آن نیست و او به طور اختصار بیان می‌دارد: الف. تصوّف الهام گرفته از فلسفه هند، بخصوص از ودانتا^۲ است. ب. اصل بیشتر عقاید صوفیه از ایران نشأت گرفته است. ج. این عقاید از نوافلاطونی نشأت یافته است» (نیکلسون، ۱۳۸۰: ۳۸۹).

نیکلسون بر این عقیده است که فرهنگ اسلامی در اندلس قدیم، تأثیر فراوانی بر فرهنگ مردمان آن سامان داشته است:

«همانطوری که شعر عربی در شرق، تحت تأثیر فرهنگ ایرانی درآمد، در اسپانیا نیز به تدریج با آمیختن با فرهنگ آریایی و سامی‌ها عناصر جدیدی ارائه کرد که تأثیر خود را بر هر دوی آنها به جای گذاشت» (همان: ۴۲۱).

یا در سخن زیر درباره تأثیر پذیری متفکران اروپایی از اندیشه‌های ابن خلدون (۸) چنین می‌گوید:

«وارثان تفکر او (ابن‌خلدون) از مورخان بزرگ اروپا در قرون وسطی و عصر جدید، امثال ماکیاولی^۱ (۹)، ویکو^۲ (۱۰) و گیون^۳ (۱۱) هستند.» (همان: ۴۴).

بررسی مختصر کتاب هزار و یک شب و بیان شهرت و تأثیر آن در فرهنگ و ادبیات اروپا از دیگر اشارات نیکلسون است؛ البته، این داستان از آن زمانی که وارد حیطه ادبیات جهانی گردیده، تغییرات و تحولات فراوانی را به خود دیده است. زندگی و تولد دوباره این اثر و تبدیل آن به یک شاهکار ادبی جهان، حاصل ترجمه این اثر به زبانهای اروپایی است. (ر.ک: انوشیروانی، ۱۳۹۰ / ب: ۳۸-۴۹). نیکلسون در این باب می‌گوید:

«در دوره ممالیک کتاب هزار و یک شب شکل نهایی می‌گیرد، اثری که بیش از هر اثر ادبی دیگر عرب در اروپا شهرت دارد.» (نیکلسون، ۱۳۸۰: ۶۴).

از نظر نیکلسون، ابن عربی (۱۲) از چهره‌های تأثیرگذار تفکر اسلامی بر اندیشمندان همچون ریموند لول^۴ (۱۳) و دانته^۵ (۱۴) بوده است:

«از طریق شاگردش، صدرالدین قونوی (۱۵) بر بزرگترین شاعر عارف، جلال‌الدین مولوی، سراینده مثنوی که سی سال بعد از وی وفات یافت، تأثیر گذاشت. همه کسانی که عقیده او را به عاریت گرفته‌اند، تنها از مسلمین نیستند. او الهام‌بخش نویسندگان مسیحی قرون وسطی مانند ریموند لول، کلیم روشنگر و احتمالاً دانته بود.» (همان: ۴۰۹).

آشنایی مردم اروپا با فرهنگ و تمدن اسلامی که بازتاب حضور تمدن اسلامی در اروپاست، بخش دیگری از اشارات نیکلسون است:

«فاتحان عرب در آسیا، تحت افسون فرهنگ قدیمی‌تر و برتر از فرهنگ خود قرار گرفتند، اما دیری نپایید که پس از عبور آنها از تنگه جبل الطارق نقش‌ها عوض شد... تمام جوان‌های مسیحی با استعداد فقط با زبان عربی و نوشته‌های عربی آشنا هستند. با حرارت و شوق کتاب‌های عربی را بررسی و مطالعه می‌کنند...» (همان: ۴۱۹-۴۲۰).

از نظر نیکلسون، فرهنگ و تمدن یونانی، سهم ارزنده‌ای در گسترش فرهنگ اسلامی داشته و این انتقال فرهنگی، گاه از طریق ادبیات و گاه از طریق ارتباط اعراب با ملت‌های نو مسلمان و مجاور یونان

1. Machiavelli
2. Waco
3. Gibbon
4. Ramond Llull
5. Dante

بوده است:

«آمیختگی مسلمین به فرهنگ و تمدن یونانی، تنها از طریق ادبیات نبود. در عراق، سوریه و

مصر، فرهنگ یونانی سرزمین بومی خود را یافت...» (همان: ۳۹۴)

هجرت ادبی و فکری آثار هندی در افکار اسلامی و در حقیقت چرخه حرکت آنها (هند- ایران-

اعراب) موضوع دیگری است که نیکلسون آن را با دقت و تیزبینی بیان نموده است:

«تأثیر ادبی هند بر افکار اسلامی، قبل از ۱۰۰۰ میلادی، کمتر از تأثیر یونان بود. به طوری که

هرکس از تورق صفحات الفهرست، می‌تواند آن را دریابد، اما عقاید و مذاهب هندی باید

خیلی زودتر از اینها، در خراسان و شرق ایران رخنه کرده باشد.» (همان: ۳۹۵).

به هر حال، ویژگی بارز اندیشه نیکلسون در این بخش، حرکت در مسیر اثبات‌گرایی پیوندهای

تاریخی- فرهنگی و ارائه اسناد، شواهد و مدارکی است که گواه تأثیر و تأثر باشد.

۲-۲. ادبیات تطبیقی و فرهنگ شفاهی

تأثیر متقابل ادبیات عامیانه^۱ (فرهنگ شفاهی) و مکتوب از دیگر قلمروهای ادبیات تطبیقی است. در

حقیقت، واکاوی پیوند متون ادبی با فرهنگ شفاهی و بررسی تحولات و تغییرات آنها در گذر زمان

امروزه به یکی از کارکردهای ادبیات تطبیقی تبدیل شده است. نظریه پردازان مطالعات فرهنگی

معتقدند که فرهنگ هر جامعه‌ای از گفتمان^۳ های گوناگونی تشکیل شده است که متن نوشتاری یا

ادبیات فقط یکی از آنهاست. در واقع آنها «متن» را در معنای وسیع‌تری به کار می‌برند که می‌تواند

شامل متون نوشتاری و دیداری و شنیداری و فرهنگ عامه نیز باشد» (انوشیروانی، ۱۳۸۹/ب: ۵۲)

نیکلسون در این اثر از بیان چنین پدیده‌ای غافل نبوده است:

«دکتر بروکلمان^۴ (۱۶) گفته است که اشعار عاشقانه در این عصر عمدتاً دارای ریشه مردمی

است. برای مثال: اشعار منتسب به جمیل خطاب به دختر عمش بشینه و مجنون، قهرمان

داستانهای بی‌شمار عشقی ایران و ترکی که از عشق او نسبت به لیلی سخن گفته می‌شود.

اینها تصنیف‌های مردمی واقعی هستند که نمونه‌های آن در «هزار و یک شب» نیز یافته

می‌شود و ممکن است در حال حاضر در کوچه‌های بیروت و در سواحل دجله شنیده

شود.» (نیکلسون، ۱۳۸۰: ۲۵۱).

تجلی ادبیات عامیانه در یک اثر فرا ملی (هزار و یک شب) که حکایات و اشعار موجود در آن مرزهای جغرافیایی بسیاری را درنوردیده است، گویای رویکرد تطبیقی نیکلسون در این بخش بر اساس مکتب تطبیقی فرانسه است. «از دیدگاه مکتب فرانسی اثنای روابط تاریخی بین آثار ادبی که به زبان‌های مختلف نگاشته شده‌اند، شرط مسلم و قطعی ورود به عرصه پژوهش‌های ادبیات تطبیقی است. تطبیق صرفاً وسیله یا روشی است برای رسیدن به هدف که همانا تبیین تعاملات و مبادلات ادبی بین ملت‌های مختلف است.» (انوشیروانی، ۱۳۸۹/ب: ۱۳) این تعاملات و مبادلات گاه منجر به گسترش نوعی از ادبیات به شیوه‌ای مشابه در چندین سرزمین می‌شود. از این‌رو، بررسی و تبیین پیوند میان ادبیات عامیانه این سرزمین‌ها نیز در شمار بررسی تطبیقی فرهنگ شفاهی بین‌المللی است. نقد و بررسی انواعی از اشعار عامیانه مطرح در تاریخ ادبیات اعراب (دوبیتی، موالیا، کان‌کان، الحماق، الموشح و الزجل) توسط نیکلسون را باید نوع دیگری از بررسی تطبیقی فرهنگ عامیانه سرزمین‌های تحت لوای اعراب و ادبیات عرب برشمرد: «قروینی با اشاره به شهر شلب در پرتغال می‌گوید: یکی از عجایب این شهر این است که از جمعیت بی‌شماری که در آن‌جا زندگی می‌کردند، کمتر کسی بود که شعر نگوید و با ادب سر و کار نداشته باشد. اگر از کنار یک روستایی که شخم می‌زد، رد می‌شدید و از او می‌خواستید چند بیت شعر بخواند، او فوراً در هر موضوعی که انتخاب می‌کردید برایتان شعری می‌سرود. از میان این اشعار عامیانه «الزجل» و «الموشح» بسیار مورد پسند بودند. هردوی آن‌ها در اندلس ابداع شده و ساخت آنها شبیه به هم بود.» (نیکلسون، ۱۳۸۰: ۴۲۲-۴۲۱) «شهرت این تصانیف به حدی بود که حتی شاعران دربار گاه فروتنی می‌کردند و به این سبک می‌سرودند. می‌توانیم دوبیتی و موالیا و کان‌ماکان و الحماق را به الموشح و الزجل اضافه کنیم که با شعر معمولی و منظم، فنون هفتگانه را می‌سازند. صفی‌الدین حلی که رساله‌ای خاص درباره تصانیف عامیانه عربی نوشته، دو نوع دیگر را مورد توجه قرار داده و گفته است که از اختراع مردم بغداد بوده و در سحرهای ماه رمضان آنها را می‌خوانده‌اند. جالب توجه است که با این وصف عده کمی از ادبا حتی با روشی غیرمطمئن کوشیده‌اند شعر عربی را از نظام خشک آکادمی که بر آن حاکم بود آزاد کنند و از این طریق خونی تازه به رگ‌های آن بریزند.» (همان: ۴۵۷-۴۵۶). چنان که مشاهده می‌شود اشاره به پیوند ادبیات عامیانه در سرزمین‌های عرب و غیر عرب به خوبی نشان از اهمیت این موضوع از دیدگاه نیکلسون دارد.

۲-۳. تصویرشناسی فرهنگی

پیوند ادبیات تطبیقی با تصویرشناسی^۱ از این جهت است که پژوهشگر در این رویکرد به دنبال آن است تا سیمای فرهنگ و ادب خود یا راهها و ابزارهای انتقال آن را در آینه فرهنگ و ادب دیگری ببیند. این رویکرد «از موضوعات مورد توجه در مکتب فرانسوی است» (انوشیروانی، ۱۳۸۹/ب: ۳۹) افزون بر این، تحلیل گفته‌ها با بهره‌گیری از تعابیر و کلیدواژه‌هایی همچون: فرانکر، فرونگر، منفی‌نگر، مثبت‌اندیش، خودی، دیگری، فرادست، فرودست و... از دیگر مختصات این نظریه است.

نیکلسون در سخن زیر به توانایی و تفوق ایرانیان در دو عرصه «سیاست و فرهنگ»، اینگونه اشاره می‌کند و چه بسا چنین سخنانی ما را در درک بهتر ادبیات ملی و «ریشه‌های فرهنگی مشترک» (۱۷) با ملت‌های اسلامی یاری کند:

«در زمینه سیاست و ادبیات نیز، ایرانیان برتری به دست آوردند» (نیکلسون، ۱۳۸۰: ۲۶۱).

یا در گفته زیر به نبوغ و تسلط ایرانیان در عرصه فرهنگ و ادب عربی پرداخته و تأثیرگذاری آنان را در گسترش فرهنگ و تمدن اسلامی برمی‌شمرد:

«اولین چیزی که به ذهن محققین ادبیات عرب قرون وسطی می‌رسد، این حقیقت است که تعداد اعظم نویسندگان طراز اول آن غیر عرب یا نیمه عربند، مردانی که پدر یا مادرشان خارجی بوده‌اند، مخصوصاً از نژاد ایرانی.» (همان: ۲۹۱).

از نظر نیکلسون، حضور حکمت ایرانی، که بنیادش بر شعار دانایی، توانایی است، در عرصه فرهنگ و تمدن اسلامی بسیار چشمگیر بوده است. این موضوع، تصویر دیگری از جایگاه ایرانیان در این مجال است. در این تصویر، عنصر تمدن‌سازی و نفوذ فرهنگی - اجتماعی ایرانیان قابل استنباط است:

«همانطور که دیدیم، حتی در دوران امویان، این مطلب که «دانایی، توانایی است» به وسیله نفوذ اجتماعی زیاد ایرانیان مسلمان در جامعه اسلامی به طور برجسته‌ای آشکار شد» (همان: ۲۹۲).

وی در باب جریان نوگرایی در عصر عباسی، به یک عامل فرهنگی شاخص و بیرونی (فرهنگ ایرانی) اشاره نموده و اینگونه می‌نویسد:

«واکنش غیرقابل اجتناب و مسلم، به طرفداری از شعر جدید و ادبیات معاصر به طور کلی

براساس مقتضیات گوناگونی تشریح شد... در میان جریان‌های فکری اصلی متمایل به این طرز فکر که به خوبی در مقاله گلدزیهر دیده می‌شود می‌توان به این موارد اشاره کرد: الف: روحیه پارسایی و تقوای پرورده شده توسط عباسیان. ب. تأثیر فرهنگ خارجی و به طور برجسته فرهنگ ایران. (همان: ۳۰۱).

در مجموع، تصویری که نیکلسون از جامعه‌شناسی تاریخی - فرهنگی ایرانیان ارائه می‌دهد، همراه با ستایش و تمجید و بیان نقش گسترده ایشان در شکوفایی تمدن اسلامی است.

۲-۴. ادبیات تطبیقی و مطالعات پسا استعماری

آنچه که امروزه از آن به عنوان نقد و مطالعات پسا استعماری^۱ (۱۸) یاد می‌شود در برخی از اندیشه‌های نیکلسون به روشنی قابل تحلیل است؛ دیگری پنداشتن جوامع اسلامی، تقابل شرق و غرب، برتری انگاری غربی، امید به نفوذ و سیطره فرهنگی، انقیاد هویتی از مختصات بارز این اندیشه نیکلسون است که در سخن زیر بازتاب یافته است:

«تا اینجا فرهنگ غرب فقط توانسته است تأثیری سطحی بر اسلام بگذارد. آیا عاقبت به عمق آن راه می‌یابد و به درونی‌ترین نهانخانه نظام کلامی و ادبیات سنتی که به شدت در عواطف مردم مسلمان ریشه دوانده نفوذ می‌کند؟ یا برای همیشه به شکل ره آورد خارجی و فضیلتی گرانقدر از منورالفکری و آزادی طلبی به جای می‌ماند؟ و یا هدف تحقیر و تنفر مسلمانان به طور عام می‌شود؟ اینها سؤالاتی هستند که تا قرن‌های آینده هم به آنها پاسخی داده نخواهد شد.» (همان: ۴۷۶).

در حقیقت، غرب مداری و نگاه فرونگر مؤلف که همراه با امید به تغییر و تحوّل شرقیان حسب خواست و اراده غریبان است، از ویژگی‌های بارز این سخن نیکلسون است. شاهد زیر نیز این نگرش نیکلسون را به خوبی نشان می‌دهد:

«تا اواخر قرن نوزدهم این اشعار منزوی (شعرهای مردمی و عامیانه مانند دوبیتی، موالیا، الحماق، الموشح و...) به آن حد نرسیدند که یک مکتب شعر عامیانه زنده را پایه ریزی کنند. تنها آینده است که می‌تواند به ما نشان دهد که آیا اعراب توانایی ایجاد نبوغی را که باعث موفق شدن در سرودهای ملی شود دارند یا خیر. همانند آنچه رابرت برنز^۲ برای تصانیف اسکاتلندی انجام داد.» (همان: ۴۵۷).

در کتاب تاریخ ادبیات نیکلسون، نگاه فرانکر او به شرقی‌ها و کم‌اهمیت جلوه دادن توانایی‌های آنان به وضوح قابل مشاهده است. خود برتر بینی این نویسنده انگلیسی تبار چنان است که او توجه و علاقه پادشاهان مسیحی به علم و فلسفه اسلامی را مایع شرم مسیحیت می‌داند:

«اسپانیا تنها سرزمینی نبود که فرهنگ اسلامی از آنجا، به دیگر سرزمین‌های مسیحیان اشاعه یابد. سیسیل توسط اغالبه تونس، در اوایل قرن نهم میلادی فتح شد و گرچه جزیره در ۱۰۷۱ میلادی به دست نورمن‌ها افتاد، دربار پالرمو حال و هوای نیمه شرقی داشت. در اینجا در حکومت فردریک دوم از خانواده هوهنشتاوفن^۱ (۵۹۱-۶۵۸ هـ / ۱۱۹۴-۱۲۵۰ م)، شاید این افراد دیده می‌شدند: گروهی از طالع بینان بغدادی با ریش‌های دراز و عبا‌های موجدار، یهودیان که به عنوان مترجم آثار عربی از امراء دستمزد می‌گرفتند و رقاصه‌های عربی و آنها که در اعیاد شیپورهای نقره‌ای می‌زدند. هم فردریک و هم پسرش مانفريد مشتاقانه دوستدار اعراب بودند با اتخاذ رفتار بت‌پرستانه و توجه به علم و فلسفه اسلامی مسیحیت را شرم‌زده کردند.» (همان: ۴۴۷-۴۴۶)

همچنین در اثر مورد پژوهش می‌بینیم که باوجود پیشینه غنی مسلمانان در زمینه علم و فلسفه، نیکلسون به شیوه‌ای نامحسوس سعی در کتمان این حقیقت دارد که علوم قیاسی و فلسفه مسلمانان پا به پای گسترش حکومت اسلامی در بسیاری از سرزمین‌ها نشر و گسترش یافت. وی از سوی دیگر سعی دارد مسلمانان را مصرف‌کننده‌های فلسفه و علوم غربی معرفی کند و پیشتازی و برتری یونان را در این حوزه اثبات کند:

«در برخی علوم فلسفی و قیاسی می‌بینیم که اعتقادات و نظرات مسلمانان به طور طبیعی ریشه در فرهنگ یونان دارد که از زمان فتوحات اسکندر در مصر، شام و غرب آسیا بنیان گذاشته شده بود. وقتی مدرسه سوری ادسا، در اواخر قرن پنجم میلادی به علت اختلاف مذهبی منحل شد دانشمندان رانده شده آن، در ایران به دربار انوشیروان پادشاه ساسانی (۵۷۸-۵۳۱ م) پناه بردند که قبلاً فیلسوفان نوافلاطونی که ژوستین آنها را از آتن تبعید کرده بود، به خوبی پذیرفته بود. انوشیروان در جندی شاپور خوزستان یک مدرسه بنا کرد که تا زمان عباسیان، در آنجا طب و فلسفه یونان تدریس می‌شد.

مرکز دیگر فرهنگ و تمدن یونانی، شهر حران در بین‌النهرین بود. ساکنین آن از کفار شام بودند که اغلب از آنها در تاریخ مسلمانها به نام صائبین نام برده شده است، این‌ها زبان

عربی را به راحتی تکلم می‌کردند و به میزان زیادی در نشر حکمت یونان، سهیم بودند.»
(همان: ۳۶۲)

۲-۵. نمونه‌های تطبیقی نیکلسون در پرتو تمایزات و تشابهات

بی‌گمان یکی از مهمترین مشخصات سبکی این اثر، مقایسه‌های ادبی مؤلف است. این مقایسه‌ها- که در تنها جدول این مقاله تنظیم گردیده است- در دو عنوان زیر قابل دسته‌بندی و تفکیک است:

الف. مقایسه براساس تشابه یا تمایز شخصیتی و فکری ادیبان: به نظر می‌رسد، هدف مؤلف از این رویکرد، تقریب مفاهیم ادبی یا ویژگی‌های شخصیتی ادیبان عرب با ادبیات اروپاست؛ لذا این بخش از زاویه ادبیات تطبیقی و نقد ادبی چندان ارزش علمی ندارد و فقط برای فهماندن مطالب به مخاطبان اروپایی و ملموس نمودن پدیده‌های ادبی است.

ب. مقایسه بر اساس تشابه یا تمایز ادبی و فنی میان ادیبان؛ این بخش، از زیبایی‌های کار مؤلف است؛ زیرا چنین رویکرد نقدی، مطمح نظر نقد ادبی و ادبیات تطبیقی (مکتب آمریکایی) است، اما چالش و نقد اساسی وارده بر نیکلسون در این قسمت، سطحی بودن و اختصار شدید گفته‌های وی است.

جدول نمونه‌های تطبیقی

شخصیت یا موضوع (مشبه)	تشابه یا تمایز (وجه شبه یا تمایز)	شخصیت یا موضوع (مشبه به)
۱. بحور شعر عرب	از نظر کمی همانند	بحور شعر یونانی و لاتینی هستند (ص ۱۰۵).
۲. معلقات عرب	از نظر طول قصیده، کوتاه‌تر از	مراثی «گری» (۱۹) هستند (ص ۱۰۶).
۳. کشته شدن امرؤالقیس شاعر (۲۰)	با لباس زهرآلود توسط امپراطور، مثل کشته شدن	«نوس» (۲۱) است (ص ۱۳۱).
۴. عنتره بن شداد (۲۲)	قهرمان افسانه‌ها همانند	آشیل (۲۳) است با این تفاوت که او زاده الهه نیست (ص ۱۳۸).
۵. کلمه صوفی؛ به معنای لباس پشمی	در اشتقاق همانند	کاپوشن‌هاست (۲۴) که عنوان خود را از «باشلق» گرفته‌اند (ص ۲۴۲).
۶. رابعه (۲۵)	در زهد و ریاضت همانند زنان اروپایی:	سنت‌ترزا، (۲۶) گویدن، (۲۷) کاترین یسنایی (۲۸) و ژولیان نوروژی (۲۹) ... هستند (ص ۲۴۶).
۷. غزلیات عمر بن ابی ربیع (۳۰)	در لطافت، بی‌پیرایگی و روانی همانند	شعر کاتولوس (۳۱) است (ص ۲۵۰).
۸. شخصیت فرزدق (۳۲)	در شرارت همانند شخصیت	فرانسوا و بلون (۳۳) بود (ص ۲۵۵).

ادامه جدول نمونه‌های تطبیقی

شخصیت یا موضوع (مشبه)	تشابه یا تمایز (وجه شبه یا تمایز)	شخصیت یا موضوع (مشبه به)
۹. شعر ابونواس (۳۴)	در لطافت همانند	شعر دکتر جانسون اسکاتلندی (۳۵) است (ص ۳۰۰).
۱۰. شخصیت ابونواس	در ندیمی و بذله‌گویی همانند شخصیت	هاول گلاس (۳۶) و جومیلر (۳۷) است (ص ۳۰۶).
۱۱. شعر متنبی (۳۸)	در اسلوب و فخامت سبک، همانند	اسلوب و ویکتور هوگو (۳۹) است (ص ۳۱۹).
۱۲. امرؤالقیس و هم ردیفانش	در بنیانگذاری شعر عرب همانند	چوسر (۴۰) برای عامه مردم انگلیس هستند (ص ۳۰۳).
۱۳. شعر مولوی	در هیجان فراوان و لطافت و زیبایی کلمات	برتر از شعر ابن فارض (۴۱) است (ص ۳۳۰).
۱۴. مسعودی (۴۲)، مؤلف مروج الذهب	جز در وحدت هنری؛ در روح تحقیق، تفکر و تدبیر همانند	هرودوت (۴۳) یونانی است (ص ۳۵۶).
۱۵. مسعودی	در نگارش تاریخ و روایات، همانند	سویتونیوس (۴۴) مورخ لاتینی است (ص ۳۵۷).
۱۶. ذوالنون مصری (۴۵)	در رد هرگونه بیان قراردادی مربوط به الوهیت	مثل دیونیسوس (۴۶) (فیلسوف همه فلاسفه یونان) است (ص ۳۹۳).
۱۷. شعر ابن زیدون (۴۷)	در لطافت تغزل، همانند شعر	تیولس (۴۸) و پیتراک (۴۹) است (ص ۴۳۰).
۱۸. وفیات الأعیان ابن خلکان (۵۰)	در لطافت، سادگی، دقت و اطلاعات گوناگون تاریخی - ادبی	شبیبه «جانسون» اثر «بسول» (۵۱) است (ص ۴۸۵).
۱۹. شخصیت «ابوشادوف» در شعرهای عامیانه «شربینی» (۵۲)	در هجو آداب غریب و بیان حال دهقان	شبیبه «پیرز» فلاح در قصیده «رؤیا» اثر «لانگلد» (۵۳) است (ص ۴۵۷).

۳. نتیجه‌گیری

۱. جریان «تأثیر و تأثر»: نیکلسون در این رویکرد تفصیلی - به مانند بیان تأثیر و تأثر متقابل فرهنگ عربی، ایرانی، یونانی و هندی - بیشتر به «اثبات پیوندهای تاریخی» و «ارائه اسناد و مدارک» پرداخته است. لذا می‌توان این مسأله را از جنبه‌های مؤفق ادبیات تطبیقی در اثر وی برشمرد.
۲. بیان تمایزات و تشابهات شخصیتی و فکری: این بخش از پرداخت‌های نیکلسون تا حدودی از مبانی ادبیات تطبیقی به دور است؛ زیرا هدف مؤلف، بیشتر تقریب مفاهیم و ملموس کردن آنها در ذهن مخاطبان اروپایی است که چندان با ادیبان عرب آشنایی ندارند.
۳. تمایزات و تشابهات ادبی و فنی: این رویکرد که در مکتب نقدی و زیبایی‌شناسی آمریکایی مورد پذیرش بوده در گفته‌های نیکلسون همراه با ایجاز فراوان بیان شده است.

۴. ادبیات تطبیقی و فرهنگ: رویکرد نیکلسون در این بخش، به دو شاخه زیر قابل تفکیک است:
الف. پیوند متقابل ادبیات و فرهنگ؛ که امروزه در حوزه مطالعات ادبیات تطبیقی و مطالعات فرهنگی قابل دسته‌بندی است.
ب. ادبیات تطبیقی و مطالعات پسااستعماری: نیکلسون در این زمینه، بیشتر به «برتری‌پنداری غربی» و «امید به نفوذ و سیطره فرهنگی غرب بر شرق» نظر دارد.

۴. یادداشت‌ها

(1) Aliterary history of the Arabs

- (۲) - این تعبیر را از انوشیروانی به عاریت گرفته‌ام. (الف/۱۳۸۹: ۲۹)
(۳) - از اصحاب معلقات و در شمار شاعران برجسته عصر جاهلی می‌باشند. (ر.ک: الزرکلی، ۱۱۹۰: ۸۴/۴).
«اعشی» / (الزرکلی، ۱۱۹۰: ۵ / ۲۴۰). «لیید» / (الزرکلی، ۱۱۹۰: ۵ / ۲۴۰). «لیید» / (الزرکلی، ۱۱۹۰: ۳ / ۵۵ - ۵۴). «نابغه»
(۴) - فون کرم: خاورشناس استرالیایی.
(۵) - سرچارلز لایل: خاورشناس معروف انگلیسی که المفضلیات و شرح معلقات تبریزی را تصحیح و انتشار داد. (توتل، ۱۹۶۹: ۶۱۱).
(۶) - ویلهاوزن: یولیوس ویلهاوزن (۱۲۶۰-۱۳۳۶ ه = ۱۸۸۴-۱۹۱۸ م): خاورشناس آلمانی است که کتابی در «تاریخ دولت اموی» و «دین عرب در جاهلیت» به زبان آلمانی نوشت، سپس آن را به همراه ترجمه عربی انتشار داد. (الزرکلی، ۱۱۹۰: ۸ / ۲۶۰).
(۷) - ادوارد براون: (۱۸۶۲-۱۹۲۶): خاورشناس، ایران‌شناس، مترجم و مصحح معروف انگلیسی که کتاب تاریخ ادبی ایران از جمله آثار برجسته اوست.
(۸) - ابن خلدون (۷۳۵-۸۰۸ ه = ۱۳۳۱-۱۴۰۶ م) فیلسوف، مورخ و جامعه‌شناس و صاحب کتاب «العبر و دیوان المبتدا والخیر فی تاریخ العرب و العجم والبربر». (ر.ک: الزرکلی، ۱۱۹۰: ۳ / ۳۰۳)
(۹) - مورخ و سیاستمدار بزرگ ایتالیا (وفات ۱۵۲۹). از آثار او؛ هنر جنگ شاهزاده و تیتلو. (به نقل از: نیکلسون، ۱۳۸۰: ۴۴۴). پاورقی مترجم
(۱۰) - ویکو: مستشرق ایتالیایی.

(۱۱) - مورخ انگلیسی (وفات ۱۷۹۴). مؤلف تاریخ نزول و سقوط امپراطوری روم. (به نقل از: نیکلسون، ۱۳۸۰: ۴۴۴. پاورقی مترجم).

(۱۲) - ملقب به شیخ اکبر، نظریه پرداز تصوف اسلامی و صاحب الفتوحات المکیه و فصوص الحکم. (ر.ک: الزرکلی، ۱۱۹۰: ۶ / ۲۸۱).

(۱۳) - ریموند لول (۱۲۳۵-۱۳۱۵م). در کاتالونیا (ناحیه شمال شرقی اسپانیا) متولد شد و لقب مستنیر (پرتو گرفته) یافت و کتاب معروف او در فن کلام «فن العظیم» نام دارد. (به نقل از: نیکلسون، ۱۳۸۰: ۴۰۹. پاورقی مترجم).

(۱۴) - دانته آلیگیری (۱۲۶۵-۱۳۲۱م)، شاعر معروف ایتالیا، مصنف کمدی الهی. (به نقل از: همان)

(۱۵) - قونوی (۶۶۸-۷۲۹ = ۱۲۷۰-۱۳۲۹م): فقیه و شافعی مذهب بود در قونیه ولادت یافت، به قاهره رفت، صوفی گردید و به علوم ادب و فقه پرداخت. سال ۷۲۷ ه قضاوت شام را بر عهده گرفت و تا زمان فوتش در دمشق اقامت گزید. (الزرکلی، ۱۱۹۰: ۴ / ۲۶۴)

(۱۶) - کارل بروکلمان: (۱۸۶۸-۱۹۵۶): خاورشناس آلمانی که دو کتاب «تاریخ ادبیات عربی» و «تاریخ ملت اسلامی» از اوست. (توتل، ۱۹۲۰: ۱۲۹)

(۱۷) - این دو تعبیر را از انوشیروانی به عاریت گرفته‌ام (۱۳۸۹/ب: ۳۹).

(۱۸) - مطالعات پسااستعماری: نظریه و نقد پسااستعماری بر جابه‌جایی‌های فرهنگی - و تأثیرات آن بر هویت‌های فردی و جمعی - متمرکز است؛ زیرا این تأثیرات خواه‌ناخواه به دنبال تسلط و حاکمیت استعمارگران به وجود می‌آیند. نظریه و نقد پسااستعماری این مباحث را از دیدگاه ناوروپامحور (non-Eurocentric) بررسی می‌کند، و امپریالیسم توسعه‌طلب متجاوز قدرت‌های استعمارگر، و خاصه نظام ارزشی حامی امپریالیسم را که همچنان در جهان غرب حکمفرماست، به طور ریشه‌ای به پرسش می‌کشد. نظریه و نقد پسااستعماری، فرایندها و تأثیرات جابه‌جایی فرهنگی را مورد بررسی قرار می‌دهد و نشان می‌دهد که آوارگان [استعمارزده] چگونه از هویت فرهنگی خود دفاع می‌کنند... ادوارد سعید و هومی بهابها از چهره‌های سرشناس این نظریه به شمار می‌آیند (برتس، ۱۳۸۴: ۲۳۰-۲۳۱)

(۱۹) - گری: در باب این مرثیه‌ها چیزی یافت نشد.

(۲۰) - پیشگام شعر عرب و صاحب معلقه مشهور «قفا نبک» است که شهرتش در غزلیات اباحی و وصف طبیعت

است (ر.ک: الزرکلی، ۱۱۹۰: ۱۱ / ۲)

(۲۱) - نسوس در افسانه‌های یونانی قنطورسی است که مسافران را در رود اونوس می‌دزدید. چون خواست

دیانبرا را بریاید هرکول او را تیری زهرآلود زد. نسوس برای انتقام‌جویی در حال مرگ مقداری از خون

خود را به عنوان معجون عشق به دیانبرا داد. دیانبرا جامه‌ای را که به آن خون آغشته کرده بود برای

هرکول فرستاد اما به محض آنکه هرکول جامه را پوشید بسوخت. بنابراین بهتر بود در اینجا بگوید همانند

هرقل به دسیسه نسوس کشته شد.. (به نقل از: نیکلسون، ۱۳۸۰: ۱۳۱. پاورقی مترجم)

(۲۲) - از اصحاب معلقات که شهرتش در تغزل عقیفانه به دختر عمویش «عبله» و حماسه‌سرایی (فخریه)

است (ر.ک: الزرکلی، ۱۱۹۰: ۹۱ / ۵)

(۲۳) - مادر عنتره کنیزکی سیاه بود، اما مادر آشیل از الهگان بود. (به نقل از: نیکلسون، ۱۳۸۰: ۱۳۸. پاورقی

مترجم)

(۲۴) - Cappuccino: باشلق، ترکی، کلاه پشمی بزرگ. (همان. پاورقی مترجم. به نقل از فرهنگ فارسی معین).

(۲۵) - رابعه: دختر اسماعیل عدی القیسمی با کنیت ام‌الخیر. او محبت را از حالات سیر و سلوک قرار داد و بر

آن اصرار داشت. (همان. پاورقی مترجم (ص ۲۴۵). به نقل از تذکرة الأولیاء ص ۷۲ / الزرکلی، ۱۱۹۰: ۱۰ / ۳).

(۲۶) - سنت ترزا یا ترزا اویلا: راهبه اسپانیایی (۱۵۱۵-۱۵۸۲) که خدمات زیاد به کلیسا و مخصوصاً فرم صومعه

مخصوص زنان کرد. (همان. پاورقی مترجم (ص ۲۴۶). به نقل از: لاروس بزرگ).

(۲۷) - مادام دوگویون: راهبه و عارفه فرانسوی (۱۶۸۴-۱۷۱۷) (همان. پاورقی مترجم (ص ۲۴۶). به نقل از: لاروس

بزرگ)

(۲۸) - سنت کاترین اهل سین از ایتالیا: از فرقه مینیکان. او از پانزده سالگی در سلک خواهران کلیسا در آمد و

پس از آن حالت جذب و شوق عارفانه خالصانه پیدا کرد (همان)

(۲۹) - ژولیان نوروژی: درباره ایشان چیزی یافت نشد.

(۳۰) - شاعر و غزلسرای مشهور دوره اموی که بیشتر غزلیاتش در چارچوب غزلیات اباحی گری قرار می‌گیرد.

(ر.ک: الزرکلی، ۱۱۹۰: ۵ / ۵).

(۳۱)- Catullus: شاعر لاتینی. (به نقل از: نیکلسون، ۱۳۸۰: ۲۵۰. پاورقی مترجم. به نقل از: لاروس).

(۳۲)- شاعر هجویه سرا و از اصحاب نقائص به روزگار امویان که قصیده‌ای مشهور هم در مدح امام زین

العابدین (ع) نیز دارد. (ر.ک: الزرکلی، ۱۱۹۰: ۸ / ۹۳)

(۳۳)- francis Villon.

(۳۴)- شاعر ایرانی تبار و باده‌سرای مشهور در عصر عباسی (ر.ک: الزرکلی، ۱۱۹۰: ۲ / ۲۲۵)

(۳۵)- دکتر جانسون: درباره ایشان چیزی یافت نشد.

(۳۶)- Howleglass

(۳۷)- Joe miller

(۳۸)- ابوالطیب احمد بن حسن الممتبّی (۳۰۳-۹۱۵ه.ق) شاعر، حکیم، مداح و حماسه‌سرای مشهور به روزگار

عباسیان که شعرش به قوّت و فخامت در لفظ و معنا ممتاز است. (ر.ک: الزرکلی، ۱۱۹۰: ۱ / ۱۱۵)

(۳۹)- ویکتور هوگو (۱۸۰۳-۱۸۸۵): شاعر و نویسنده معروف فرانسوی و صاحب کتاب بینوایان (به نقل از:

نیکلسون، ۱۳۸۰: ۳۱۹. پاورقی مترجم. به نقل از: فرهنگ فارسی معین).

(۴۰)- جفری چوسر (متوفای ۱۴۰۰م): شاعر و ادیب معروف انگلیسی که از او به عنوان پدر و بنیان‌گذار شعر

انگلیسی یاد می‌کنند. (همان: ۳۰۳. به نقل از تاریخ ادبیات انگلیسی تالیف صورتگر: ۱۴۹).

(۴۱)- شاعر و صوفی معروف و صاحب تائیه کبری و صغری و معاصر ابن عربی (ر.ک: همان: ۴۰۰. به نقل از:

وفیات الاعیان ابن خلکان، ج ۱: ۴۱۷؛ الزرکلی، ۱۱۹۰: ۵ / ۵۵).

(۴۲)- مسعودی: مورّخ، بسیار اهل سفر، پژوهشگر و از اهالی بغداد بود، در مصر اقامت گزید و در آنجا نیز

وفات یافت. الذهبی می‌گوید: او را از اهالی بغداد شمرده‌اند، مدتی ساکن مصر شد و معتزلی بود، «مروج-

الذهب»، «اخبار الزمان و من أباده الحدّثان»، «التنبیه والإشراف» و ... از جمله آثار اوست.

(الزرکلی، ۱۱۹۰، ج ۴: ۲۷۷).

(۴۳)- هرودوت: پیشگام و پدر علم تاریخ: <http://anthropology.ir/node/8674>

(۴۴) - کایوس سوئونیوس تراکبلوس: مورخ لاتین که حدوداً تا سال ۱۲۸ میلادی می‌زیسته است. وی زندگانی دوازده سزار را با حکایات جالب در سرگذشت آنان نگاشته است. (به نقل از: نیکلسون، ۱۳۸۰: ۳۵۷. پاورقی مترجم. به نقل از: لاروس).

(۴۵) - ذوالنون مصری (متوفای ۲۴۶ه). او را اولین مبدع اصول صوفیه دانسته‌اند. در تذکره‌الاولیای عطار برخی سخنان وی نقل شده است. (ر.ک: همان: ۳۹۲/الزکلی، ۱۱۹۰: ۱۰۲/۲).

(۴۶) - دیونیسیوس: سرآمد همه فلاسفه یونان در دفاع از مسیحیت (همان: ۳۹۳. پاورقی مترجم. به نقل از: تاریخ تصوف در اسلام: نیکلسون)

(۴۷) - ابن زیدون: شاعر و غزلسرای مشهور ادبیات عصر اندلس. (ر.ک: الزکلی، ۱۱۹۰: ۱ / ۱۵۸)

(۴۸) - تیولس: شاعر لاتینی که مرثیه‌های لطیف و بسیار مؤثر سروده است و بین سالهای ۱۹۵۴ قبل از میلاد می‌زیسته است. (به نقل از: نیکلسون، ۱۳۸۰: ۴۳۰. پاورقی مترجم. به نقل از: لاروس).

(۴۹) - پیتراک: شاعر معروف ایتالیا (۱۳۰۴-۱۳۷۴م). (همان).

(۵۰) - شمس‌الدین ابن خلکان (۶۰۸-۶۸۱ه) تاریخ‌نگار و شرح حال‌نویس و صاحب‌وفیات‌الاعیان (همان: ۴۵۷).

(۵۱) - درباب این اثر و مؤلف وی چیزی یافت نشد.

(۵۲) - شاعر شعرهای مردمی و عامیانه مصری که در فاصله سالهای ۱۰۹۹ ه می‌زیسته است. (همان: ۴۵۷).

(۵۳) - لقب شاعر، انگلند و نام منظومه «پیرز پلومن» است. (همان: ۴۵۷).

منابع

انوشیروانی، علیرضا (۱۳۸۹/الف). آسیب‌شناسی ادبیات تطبیقی در ایران. *ویژه‌نامه ادبیات تطبیقی فرهنگستان زبان و ادب فارسی*، ۱ (۲)، ۳۲-۵۵.

انوشیروانی، علیرضا (۱۳۸۹/ب). *ضرورت ادبیات تطبیقی در ایران. ویژه‌نامه ادبیات تطبیقی فرهنگستان زبان و ادب فارسی*، ۱ (۱)، ۶-۳۸.

انوشیروانی، علیرضا (۱۳۹۰/الف). *ضرورت آشنایی با نظریه‌های ادبیات تطبیقی در ایران. ویژه‌نامه ادبیات تطبیقی فرهنگستان زبان و ادب فارسی*، ۲ (۱)، ۳-۷.

انوشیروانی، علیرضا (۱۳۹۰/ب). ادبیات جهان از اندیشه تا نظریه. ویژه‌نامه ادبیات تطبیقی فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۲ (۱)، ۲۳-۴۱.

باسنت، سوزان (۱۳۹۰). ادبیات تطبیقی تا ترجمه پژوهی. ویژه‌نامه ادبیات تطبیقی فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۲ (۱)، صص ۷۱-۹۹.

برتنس، هانس (۱۳۶۴). مبانی نظریه ادبی. ترجمه: محمدرضا ابوالقاسمی. چاپ اول. تهران.

توتل، فردینال (۱۹۶۵). المنجد فی الأعلام. الطبعة العاشرة. بیروت: دارالمشرق.

ذکاو، مسیح (۱۳۸۹). معرفی و نقد کتاب (باسنت، سوزان). ادبیات تطبیقی: درآمدی نقادانه، آکسفورد، (بلک ول، ۱۹۹۳)، ویژه‌نامه ادبیات تطبیقی فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱ (۲)، ۱۸۱-۱۸۵.

الزركلی، خیرالدین (۱۹۹۰). الأعلام. الطبعة التاسعة. بیروت: دارالعلم للملایین.

زینی وند، تورج (۱۳۹۳). آن سوی ماهیت ادبیات تطبیقی از نگاه ناقدان عرب. دوفصلنامه پژوهش‌های ادبیات تطبیقی دانشگاه تربیت مدرس، ۲ (۲)، ۱-۲۶.

زینی وند، تورج (۱۳۹۲). ادبیات تطبیقی و مقوله فرهنگ. فصلنامه کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی دانشگاه رازی، ۳ (۱۲)، ۱-۱۶.

زینی وند، تورج (۱۳۹۱). فقدان روش پژوهش در مطالعات تطبیقی ادبیات عربی - فارسی. ویژه‌نامه ادبیات تطبیقی فرهنگستان زبان و ادبیات فارسی، ۳ (۲)، ۹۴-۱۱۴.

نیکلسون، رینولد آلن (۱۳۸۰). تاریخ ادبیات عرب. ترجمه: کیوان دخت کیوانی. چاپ اول. تهران: ویستار.

References

- Anushirvani, A. (2010a). Pathology of Comparative Literature in Iran. *Special Issue on Comparative Literature Academy of Persian Language and Literature*, 1(2), 32–55. (In Persian).
- Anushirvani, A. (2010b). The Necessity of Comparative Literature in Iran. *Special Issue on Comparative Literature Academy of Persian Language and Literature* 1 (1), 6–38. (In Persian).
- Anushirvani, A. (2011a). The Necessity of Familiarity with Theories of Comparative Literature in Iran. *Special Issue on Comparative Literature Academy of Persian Language and Literature*, 1 (2), Vol. 3, pp. 3–7. (In Persian).

- Anushirvani, A. (2011b). World Literature: From Idea to Theory. Special Issue on Comparative Literature, Academy of Persian Language and Literature, 2(1), pp. 23–41. (In Persian).
- Bassnett, S. (2011). Comparative Literature from Theory to Translation Studies. *Special Issue on Comparative Literature Academy of Persian Language and Literature*, 2(1), 71–99. (In Persian).
- Bertens, H. (1985). *Foundations of Literary Theory*. Translated by; Mohammad Reza Abolqasem. First edition. Tehran. (In Persian).
- Tuttle, F. (1965). *Al-Munjid fi al-A'lam* (10th ed.). Beirut: Dar al-Mashreq. (In Arabic).
- Zekavat, M. (2010). Introduction and Critique of the Book (Bassnett, Susan. Comparative Literature: A Critical Introduction, Oxford: Blackwell, 1993). *Special Issue on Comparative Literature Academy of Persian Language and Literature*, 1(2), pp.181–185. (In Persian).
- Al-Zirikli, Kh. (1815). *Al-A'lam*, 9th edition. Beirut: Dar al-'Ilm al-Malayin. (In Arabic).
- Zeinivand, T. (2014). Beyond the Nature of Comparative Literature: Arab Critics' Perspectives. *Biannual Journal of Comparative Literature Research, Tarbiat Modares University*, 2(2), pp.1–26. (In Persian).
- Zeinivand, T. (2013). Comparative Literature and the Concept of Culture. *Quarterly Journal of Comparative Literature Research, University of Razi*, 3 (12), 1–16. (In Persian).
- Zeinivand, T. (2012). The Absence of Research Method in Comparative Studies of Arabic–Persian Literature. *Special Issue on Comparative Literature, Academy of Persian Language and Literature*, 3(2) 94–114. (In Persian).
- Nicholson, R. (2001). *A History of Arabic Literature*. Translated by Kiyvan Dokht Kiyvani. 1st edition. Tehran: Vistar Publications. (In Persian).

قراءة جديدة لآراء "نيكلسون" في ضوء المبادئ النظرية للأدب المقارن (دراسة و تحليل)

تورج زينيوند*^١ | پريسا اميري^٢

١. لكاتب المسؤول، الأستاذ، قسم اللغة العربية وآدابها، كلية الآداب والعلوم الانسانية، جامعة رازي، كرمانشاه، ايران.

العنوان الإلكتروني: t.zinivand@razi.ac.ir

٢. طالبة الدكتوراه، فرع اللغة العربية وآدابها، كلية الآداب والعلوم الانسانية، جامعة رازي، كرمانشاه، ايران.

العنوان الإلكتروني: Parisa.amiri133@gmail.com

معلومات المقال	الملخص
نوع المقال: مقالة محكمة	ليس المستشرق الانجليزي رينولد آلن نيكلسون (١٨٦٨-١٩٤٥م) منظرًا لغويًا بقدر ما يكون مصححاً و شارحاً للنصوص الصوفية الإسلامية. إلا أنه أهتم في كتابه تاريخ الأدب العربي بتقديم بعض التيارات المتبادلة و الدراسات المقارنة بأسلوب مدرّس مقتضب. ما تفيد هذه الدراسة و اعتماداً على المنهج الوصفي التحليلي هو، إنّه بإمكاننا إختزال أهم آراء نيكلسون بشأن الأدب المقارن و التي نستكشفها عبر النماذج الواردة في كتابه، في المحاور التالية: ١.
الوصول: ١٤٤١/٠٨/٣٠	التيارات المتبادلة. ٢. الأدب المقارن و مساره الثقافي (الثقافة الشفهية و دراسة الصور الثقافية و دراسات فترة مابعد الاستعمار). ٣. وجوه التلاقح و التباين بين الأدباء و الثقافات. ٤. نقد جماليات المقارنة للنصوص الأدبية. زد على ذلك أننا نلمس براعة نيكلسون في الأغلب عند دراساته التي نفذها في المجالين، التأثير المتبادل و المقارنة لوجه التشابه و التمايز الأدبية. و فيما يتعلق بالمجال الأول، فإنّ قضية احتكاك الثقافة الفارسية بالحضارة الإسلامية تحتل حيزاً واسعاً من إبحاثه. واما فيما يخص المجال الثاني، فإنّ نيكلسون تطرق و في اختصار شديد إلى موضوع النقد وجمالية المقارنة الادبية بين الأدباء العرب و كبار أدباء الغرب والآراء الغربية.
التنقيح و المراجعة: ١٤٤٢/٠٤/٠٨	
القبول: ١٤٤٢/٠٤/٢٦	
النشر: ١٤٤٧/١٠/٠٨	
الكلمات الدلّيلية:	
الأدب المقارن،	
نيكلسون،	
الأدب العربي،	
النظرية الأدبية،	
المقارنة الأدبية.	

الإحالة: زينيوند، تورج و اميري، پريسا (١٤٤٦). قراءة جديدة لآراء "نيكلسون" في ضوء المبادئ النظرية للأدب المقارن (دراسة و تحليل). بحوث في الأدب المقارن،

(١)١٦، ٥٥-٧٤.

© الكتاب.

النشر: جامعة رازي

DOI: 10.22126/jcl.2020.5231.2106